

a zejména množstvím času vynaloženého na výkon profese a pozici v hierarchii řízení. Pro potřeby výzkumu přijala definici Možného, který dvoukariérová manželství v podstatě ztotožňuje s manželstvími vysokoškoláků, ač by definice mohla být rozšířena – o podnikající dvojice a ty, kteří mají podřízené –, i současně zúžena – o páry, z nichž alespoň jeden z partnerů na kariéru rezignoval – s. 104–106.) Pochopitelně nemohla opomenout „klasickou“ práci Možného (*Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*. Brno, UJEP 1983). Poměrně rozsáhlé, „souvislé“ shrnutí jeho závěrů, byť bylo odrazovým můstkem pro prezentaci výzkumných zjištění z devadesátých let, se mi ovšem zdá být „nošením dříví do lesa“. Spíše měly být důkladněji diskutovány ve světle aktuálních poznatků. Z těch si zaslouží pozornost zejména informace získané kvalitativní metodologií ve výzkumu *Muž v rodině – demokratizace sféry soukromé*, a to kvůli svému inspirativnímu potenciálu pro další bádání i konečkonců kvůli tomu, že podpořené vloženými citáty z výpovědí respondentů jsou „prostě“ zajímavé. Co tedy sdělili vysokoškoláci a vysokoškolačky sami o sobě, případně co z toho vyplývá, a co o nich vypovídají dotazníková šetření či mikrocensy? Tyto páry dosahují relativně nejvyšších příjmů, příznivěji hodnotí životní úroveň a sebezbražují se výše než ostatní (současně ale věnují práci relativně nejvíce času). Průběh budování kariéry má u muže a ženy odlišnou dynamiku a „vztah práce a rodiny (...) může být v jakémkoli jejich okamžiku přehodnocen“ (s. 115). Práce v domácnosti dělí „jako obvykle“ na mužské a ženské, přesto s výjimkou každodenního poklizení muži na „ženských“ pracích participují. Flexibilitu roli v prokreaci rodině vysokoškoláků podmiňuje model dělby rolí v jejich orientačních rodinách. Při srovnatelné náročnosti povolání obou partnerů zabezpečuje domácnost a děti žena ve větší míře než muž a má-li on náročnější, prestižnější a lépe placené zaměstnání, pak ona „automaticky přebírá veškerou odpovědnost...“ (s. 118) Deklarované uznání zastupitelnosti rolí muže a ženy se nutně nekryje s reálným chováním. Podle Maříkové se muži zřejmě stylizují do „progresivnější“ role, než jakou skutečně zastávají, zatímco ženy se prezentují častěji v roli tradiční.

Mužský a ženský pohled na „nutné a optimální pro domácnost a rodinu“ se pochopitelně liší. Ovšem tvrzení autorky, že muž pohlíží na ženu jako na „instrumentální pomůcku“ v domácnosti, do níž sám neinvestuje svůj volný čas a energii (s. 119–120), je poněkud „tvrdě“ formulované. (Stejně tak interpretace mateřské dovolené jako situace, kdy žena jedná pod nátlakem manžela, děti dobrovolně se podřizuje a rezignuje na svoje zájmy... Nemůže být mateřství osobním zájmem a mateřská dovolená nikoli nutně „újmou“, ale prostorem pro seberealizaci?)

„Z genderového hlediska představují kariérové rodiny „směsici“ všech možných genderových uspořádání vztahů a rolí“, uzavírá Maříková (s. 138). Za nejzávažnější považují v kontextu převládající asymetrie dělby domácích prací její zjištění o dynamičnosti dvoukariérových rodin, tj. jejich větší schopnosti a ochotě přizpůsobovat se a modifikovat role. Táží se ovšem, zda je možné, aby tento typ rodiny vůbec kdy našel „odpovídající model dělby domácích prací, který by fakticky vyhovoval všem zúčastněným stranám“ (s. 138).

Poznámka na závěr: Domnívám se, že autoři dostali svému záměru a prostřednictvím spojení sociologické a ekonomické perspektivy a genderového přístupu zachytili některé aspekty změn české rodiny v posledních deseti letech. Přínos knihy spatřuji i v naznačení směrů, jimiž by se měl ubírat sociologický výzkum, a v dané oblasti bádání nosných výzkumných metod.

Dana Sýkorová

Petr Sak: *Proměny české mládeže. Česká mládež v pohledu sociologických výzkumů*

Praha, Petrklíč 2000, 291 s.

V Sociologickém časopise 1/2000 (Havlik, R. – Koťa, J.: Zamyšlení nad českou sociologií výchovy, vzdělávání a mládeže v 90. letech) jsme konstatovali výraznou absenci monografií a stali k této problematice. O to více je třeba uvítat velmi hutnou práci, s níž přichází na knižní trh zcela netradičně nakladatelství, od něhož bychom podobnou publikaci sotva očekávali. Na-

víc publikace potvrdila naše tvrzení v citovaném článku, že empirický výzkum během devadesátých let byl rozsáhlý a na různých úrovních grantového systému podporovaný.

P. Sak předložil rozsáhlou práci, která komplexně mapuje problémy vývoje mládeže v posledních letech. Na téměř třech stech stránkách se můžeme probírat řadou tabulek a grafů, metodologických informací a úvah. Publikace je navíc vybavena přílohou charakterizující základní parametry užitých výzkumů, seznamem literatury i anglickým obsahem a shrnutím, má formálně všechny znaky vědecké publikace. To vše sice na přehlednosti a čtivosti pro laického čtenáře (na kterého je nakladatelství orientováno) nepřidá, odborníkovi či vysokoškolskému studentovi naopak poskytne bohatý faktografický materiál a podněty k úvahám o samotné problematice i o možnostech a mezích empirického výzkumu.

Nespornou předností autora je jednak dlouholetá zkušenost s tímto typem výzkumu, jednak možnost, kterou bohatě využil, dlouhodobě zvolenými metodikami zkoumat vybrané problémy v čase, a to poměrně dlouhém na to, aby data poskytla smysluplnou výpověď o „proměně“ české mládeže (v některých ukazatelích již od r. 1979) do druhé poloviny 90. let. Připomínkou může být, že v podstatě programově nechává stranou výzkumy jiných autorů a institucí (např. sledování hodnotových orientací IVVM). Zdůvodněním může být záměr využít data umožňující metodicky co nejčistší komparaci.

Dominance práce s daty výzkumů samozřejmě mnohdy nese riziko sklouznutí k empirismu. Dlužno říci, že autor, vědom si tohoto rizika, se mu snažil v maximální míře čelit.

Práce tak představuje na empirických datech založený obraz české mládeže, pokus o analytický průnik do jejich problémů (cílů, hodnotových orientací, spirituality, trávení času apod.), ale i do struktury těchto problémů a jejich členitých vazeb. Svá tvrzení opírá o široce založené výzkumy využívající nejčastěji prostou aplikaci Likertovy stupnice, ale i další postupy (např. autorem vypracovanou metodu „párových protikladných hodnot“). Při sledování metodických postupů a jejich pojednání v knize se čtenáři připomenou i dřívější diskuse o „měření“, o různých meto-

dách empirického výzkumu sledovaných jevů. I tato práce by mohla být jistým impulsem k tomu se nad možnostmi a omezeními těchto postupů znovu zamyslet, ev. nabídnout i alternativní kvalitativní postupy, které by v uvedených otázkách jistě mohly nahlížet pole působnosti.

Práce má pevnou strukturu a jasně obsahově vymezenou linii, kterou autor ve výkladu svého hlavního tématu „proměň české mládeže“ sleduje. Lze dodat, že přece jen některé kapitoly jakoby tematicky „přečnivají“, mohou se jevit jako dilčiči, byť nesporně zajímavé (vnímání úlohy kněze, postoje k hudebním žánrům, rozbor cestování, hardwarové a softwarové vybavení PC, jimiž mladí disponují apod.). Často jedinečná data bylo zřetelně autorovi líto nevyužít.

Obsahově se práce v prvních kapitolách zaměřuje na teoretická vymezení problému, i když zřetelně v teorii není těžiště práce, spíše si autor těmito pasážemi připravuje půdu pro operacionální vymezení a základní rámce pro interpretace empirických dat. V některých odstavcích celé práce však toto pojetí „teorie středního dosahu“ překračuje a čtenář může mít pocit, že některá tvrzení jdou za rámec výpovědi empirických dat. Tato místa prozrazuje i jistá změna formy, kdy se strohý empirický popis mění až v esejistické zpracování, což na druhou stranu poskytuje čtenáři oddech a zvyšuje celkovou čtivost knihy. Nalézáme zde i výroky (obvykle se týkají makrosociálních faktorů ovlivňujících vývoj mládeže), které ještě zvyrazňují kritický přístup autora k některým tendencím ve vývoji 90. let. Tyto pasáže lze považovat při převažujícím úsilí (někdy až úzkostlivém) o korektnost empirického popisu za výraz osobní angažovanosti autora a jeho formulaci hypotéz, které by vyžadovaly další diskusi a prověření.

V úvodních kapitolách Sak rozvíjí svoji teorii sociálního časoprostoru. Ten popisuje v termínech sociálního pole, v němž se v jeho koncepci vyvíjí osobnost člověka, rozebírá povahu místa a vazeb mladého člověka v sociálních vztazích a v komunikaci s druhými, analyzuje časové charakteristiky sociálního pole. Sleduje jak mikrosociální, tak makrosociální rozměr problematiky. Proti možné námitce determinismu Sak zavádí pojem intencionalita, jistou transcendentál-

nost a procesuálnost člověka, ve které je jednotlivcem výsledkem „projektu sebe samého“. Vymezuje dále užívané pojmy (světový názor, hodnoty, postoje, sociální kompetence ad.) a spolu s tím podrobněji rozvíjí myšlenku sociálního zrání (komplex vývojových změn v rolích, jejich osvojování, cílech, hodnotách a normách, které se váží k měnícím se pozicím mladého člověka), problém individuální spontánnosti a tlaku sociálních regulativů, socializace a individualizace. Autorova teoretická vymezení pak poskytují rámec výkladu empirických dat, kterému jsou věnovány zbývající čtyři pětiny čistého textu knihy.

Těžiště analýzy tkví ve vývoji životních cílů, hodnot, hodnotových orientací a volného času mládeže v průběhu transformace naší společnosti v 90. letech. Poté P. Sak věnoval samostatnou pozornost vybraným významným otázkám rozvíjejícím dále hlavní linii knihy. Máme na mysli takové otázky, jako je spiritualita mládeže (hlavně ve vazbě na hodnoty), aktuální téma místa a úlohy médií (ve vazbě na hodnoty, volný čas a sociální problémovost) a zejména studium sociálně deviantních jevů.

Autor sleduje především změny v uvedených oblastech v průběhu sociálního zrání mládeže, tj. empirická data jsou obvykle diferencována podle vnitřního věkového členění sociodemografické skupiny mládeže. Tam, kde mu to materiál umožňuje, je časový rozměr pojat jako komparace hodnot a aktivit mládeže na straně jedné a věkových skupin starších na straně druhé. V intencích záměru knihy patří významné místo srovnávání mládeže v průběhu osmdesátých a devadesátých let, a to tak, že jsou srovnávány shodné věkové kategorie v různých letech. Významný problém generací (jako produktu i aktivního hybatele historických změn či stavu společnosti) je nejen obsahem zajímavé samostatné závěrečné kapitoly, ale „generační řez“ (vedle diferencí podle fází životního cyklu) prostupuje všemi kapitolami práce.

Empirická analýza „proměn české mládeže“ začíná rozбором hodnot mládeže. Autor ukazuje na metodologické problémy zkoumání, správně poukazuje na složitost vztahů mezi zjištěnými hodnotovými orientacemi a reálným jednáním. Sleduje pak na datech hierarchii hodnot

mládeže, její hodnotové orientace, jejich vnitřní diferenciaci (dle charakteristik demografických, socioekonomických a ideových) a vývoj v procesu sociálního zrání i mezigenerační difference a proměny. Pokouší se rovněž o komparaci vývoje hodnot v západních společnostech a v ČR.

Zvláštní kapitola je věnována závažné problematice duchovního a náboženského života mládeže a jejím postojům k církvím a náboženským hnutím. Autor přitom rovněž studuje znalosti, aktivity a výhledy spirituality mládeže. I tady uvádí zajímavá mezigenerační srovnání.

Vděčným tématem pro poznání sociálního a generačního vývoje mládeže je studium trávení času. I když je kapitola uvozena názvem „volný čas“, hovoří Sak i o aktivitách pracovních a studijních a těch, které nelze pod pojem volného času zařadit. Také zde doplňuje výklad o metodologické poznámky. Rozebírá změny ve vývoji frekvencí aktivit v závislosti na věku a především nepříliš příznivá srovnání „aktivit“ mládeže v různých letech vývoje naší společnosti (od roku 1984 do 1996). Konstatuje nárůst spíše pasivních, konzumních a nenáročných forem trávení času a pokles aktivit pracovních, studijních, sportovních, veřejně prospěšných a kulturně náročnějších (to koresponduje do značné míry i s vývojem hodnotových orientací, který podobně zaznamenávají i časové řady IVVM). Autor pak ovšem pečlivě hledá i sociální souvislosti, závislost na věku, pohlaví, vzdělání mladých a jejich rodičů atd.

Vedle do určité míry specifických témat (postoje k hudebním žánrům a cestování) věnuje se dále v subkapitole významnému tématu erotických a sexuálních aktivit. Zajímá se přitom zejména o věk první sexuální zkušenosti, a to opět ve srovnání mezi generacemi mládeže a starších.

Aktuální jsou stále rozborů úlohy médií (zvláště televize) v životě mládeže, kterou Sak sleduje rovněž v časové řadě od roku 1982 do 1997 (i ve vnitro- i mezigeneračním srovnání). Vedle konstatování růstu času věnovaného televizi a nástupu nových typů médií (CD, internet) je pozornost věnována orientaci na různé žánry a reflexi povahy obsahu a dopadů. Zvláštní pozornost autor věnuje nejen televizi, ale i změnám

ve vývoji čtenářství (frekvenci, žánru). Formuluje hypotézu o prolinání generací, které byly formovány převážně četbou, s postupně převažující generací formovanou vizuálními médii. Na druhé straně Sak ukazuje mládež jako nositele celospolečenského prosazení práce s počítačem a internetem a poukazuje tak na nové možnosti i problémy, které tato nová média mohou přinést.

Řadu cenných informací i metodických podnětů přináší kapitoly věnované sociálně deviantním jevům u mládeže a deviantní mládeži samé. Metodicky i věcně zajímavá jsou srovnání hodnotových orientací, aktivit (včetně sledování a preferencí médií) a zvl. rodinného prostředí (klimatu, tělesných trestů, kapesného, citových vazeb, aktivit rodičů) „normální“ mládeže a mládeže deviantní (zvlášť jsou vyčleněny skupiny narkomanů a delikventů a mládež z diagnostických ústavů). V analýze sociálně deviantních jevů je samostatná subkapitola věnována drogám.

Jako nosný nástroj se jeví Sakův index sociální deviace, jehož konstrukci popisuje a pak s jeho pomocí sleduje rozložení a sociální podmíněnost deviace (např. vliv vzdělání rodičů, zvl. otce, vyšší index deviace než v ostatních skupinách povolání u učňů, s odstupem u dělníků a podnikatelů, u ekonomicky nejhůře a velmi dobře situovaných). Opět nachází významné souvislosti s hodnotovými orientacemi a trávením času.

V poslední kapitole, která má opět spíše teoretický charakter, se autor podnětně zamýšlí nad vymezením generací, jejich charakteristikami, formováním a střídáním, a to v souvislosti se společenskými změnami (či stavem společnosti), jichž jsou generace produktem, objektem či nositelem. Bez hlubších interpretací pak uvádí změny intenzity generačních rozporů v letech 1945–1994 na ukazateli explicitně vyjádřených „problémů čtrnáctiletých s rodiči“ v celé populaci. Tim spíše ale vlastně otvírá další otázky, včetně otázek operacionalizace generačních problémů i nosnosti nástrojů jejich zkoumání.

Závěrem řekneme, že dosavadní ohlas knihy mezi pedagogy svědčí o možnostech sociologického zkoumání pomoci rozvíjet i příbuzné

vědní disciplíny a jejich aplikační možnosti. Práce může být přínosem pro ty pedagogy, kteří hledají další možnosti od počátku 90. let se etablující sociální pedagogiky.

Radomír Havlík

Jiří Kunc: *Stranické systémy v re/konstrukci* (Belgie, Itálie, Španělsko, Československo-Česká republika)

Praha, Sociologické nakladatelství 2000, 262 s.

Mezi českými politology patří Jiřímu Kuncovi přední místo. Jeho rozsáhlé znalosti historické, jazykové, jeho orientace v soudobé západní politické vědě a v neposlední řadě i jeho vliv na talentované mladší české politiky, resp. politoložky (např. Vladimíru Dvořákovou nebo Blanku Řichovou) jsou nesporné. Jeho zásluhy jak na rozvoji české politikologie a jejím přiblížení západním proudům, tak na kultivaci občanství a ústavnosti nutno ocenit. Jiří Kunc je současně autorem, který se nevyhýbá provokativním tvrzením a některé z jeho tezí lze považovat za kontroverzní. To neubírá jeho odborným pracím na zajímavosti, ale vybízí k věcné diskusi. Autor této recenze považuje za vhodné upozornit na některé takové sporné body a je přirozené, že také vysvětlí svá vlastní stanoviska, ke kterým Kunc zaujal ve své knize kritický postoj.

Základní Kuncova výchozí teze, podle níž strukturované stranické systémy mají klíčový význam pro fungování demokracie, je zvláště v českém prostředí záslužná. Autor právem na několika místech, např. na str. 230 a 241, poukazuje na to, že strany nadále zůstávají centrálním akterem a jeho poznámky o „antistranickém diskursu“ českých intelektuálů polistopadového období jsou výstižné. Kunc si dále právem uvědomuje význam alternace pro stabilizaci systému a pro zmírnění ideologičnosti mladých demokracií. Zajímavé je, jak na italském příkladu Kunc dokládá tezi, podle níž je třeba kooptovat extrém, chceme-li bipolárně strukturovat politický prostor (viz str. 235).

Lze akceptovat i fakt, že „Československo-Českou republiku“ nesrovnává s jinými „postkomunistickými“ státy (i když by to bylo velmi in-